Şahin GÜRSOY(*) - İhsan ÇAPCIOĞLU(**)

DİN-KİMLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE

abstract

On the relationship between religion and identity. Religion interacts with society as well as affects it and it is also affected from society and social facts. Within this interaction, religion affects culture, arts, population, economy, politics, daily life and religious ceremonies and sparetime activities. As a result, religion contributes to shape the social identity. In addition to its influence on the shape of social identity, it has a significant role in protecting the national identity. On the other hand, religion is also affected from social facts and therefore, many religious perceptions are shaped through the interaction with society.

key words

Social identity, religion, culture, formation and conservation of identity.

Giriş

İnsanın doğuştan sosyal bir varlık olduğuyla ilgili pek çok teori bulunmaktadır (İbn Haldun, 1990: 100). Birlikte yaşama eğilimi ve belki de zorunluluğu, toplumsal yaşamı destekleyip, insan ilişkilerini şekillendiren birçok kurumun varlığını gerekli kılmaktadır. İşte din de, ilk sosyal yaşamla birlikte toplum hayatında var olmuş ve toplumsal olanla derin etkileşimler gerçekleştirmiş temel sosyal kurumlardan biridir. Toplumsal yaşamı sağlayan ve kolaylaştıran unsurlar arasında kan bağı, dil, kültür, duygu ve yarar birlikteliği gibi unsurlar sayılabilir (Kongar, 1995: 41-43). Bu unsurlar milletin tanımında da hemen farkedileceği üzere milletleşmiş toplumlar için de geçerlidir (Demir ve Acar, 1993; Smith, 1994: 24vd; Krş. Günay, 1986: 162).

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde dinin toplum yaşamında derin izleri ve sosyal yaşamı şekillendirici etkileri olmuştur. Sosyal değişimin bütün evrelerinde var olan din; pozitivistik akıl ve seküler algılar etrafında şekillenen modern dönemlerde de, kutsala ilişkin inanç ve bağlılığın yanı sıra, sosyo-kültürel bir motif olarak toplum yaşamında var olmaya devam etmiştir (1).

İlk dönemlerden itibaren insanın çeşitli şekillerde ilişki kurduğu kurumlardan biri olan dinin, toplumsal yapının şekillenmesinde de etkin bir tavır takınması kaçınılmazdır (Sezen, 1993: 73). Bu durum, onun, toplumun belki hemen bütün etkinlik ve yaşam alanlarını kuşatarak kültürün şekillenmesinde derin bir tesir gücünün var olduğu gerçeğini de ortaya koyar. O halde din, milli kimliğin oluşumunda ve milli birlikteliğin temininde önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilmektedir (Komisyon, 1984: 143).

Bilinen ilk toplum yaşamından itibaren etkinliğini hissettiren din (Eliade, 1990: 120), modern dönem toplumların sosyal, kültürel ve hatta ekonomik hayatında da çok geniş etki sahaları bulmuştur. Bu çerçevede, her toplum din algısını kendi kültür çevresinde şekillendirmiş; onunla algıları ve diğer kazanımları etrafında kendine özgü bir kimlik dünyası inşa etmiştir. Toplumsal kimliği ifade eden sosyo-kültürel ve dini yapıda, hemen bütün sosyal kurumlarla etkileşim yaşayan dinin derin motiflerinin bulunması kaçınılmazdır (Gökalp, 1976: 32). Modern zamanlara kadar kültürün hemen bütün alanlarında görülen dini içerikli motifler, sekülerleşmenin hemen bütün sosyal dokular üzerinde kendisini hissettirdiği modern toplumsal yapılar içerisinde de yine sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyla etkileşerek toplumsal benlik içerisinde yerini almış olur (Weber, 1997; Gökalp, 1976: 26). Bir başka ifadeyle; milli ayırımın en belirgin özelliklerinden biri olan kültürün şekillenmesinde dinin de önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle, bir milletin özgün kimliğinde önemli yer tutan edebiyat, sanat, hukuk, felsefe, ahlak, duygu ve değer yargıları gibi toplumsal unsurların hemen hepsinde dinin izleri vardır (Begoviç, 1994: 74-75; Güngör, 2007: 81). Birçok büyük edebiyat yapıtı dini içerikli olduğu gibi, dini özellikli birçok mimari sanat şaheserinin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Taç Mahal, Ayasofya veya Selimiye Camii hep bu türden eserlerdir. Buradan hare-

ketle dinin, geçmişten günümüze milletlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarında etki tonu ve içeriği değişmekle birlikte hemen her dönemde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür (Komisyon, 1985: 92).

Toplumsal duyuş, düşünüş ve davranışlarla etkileşen din; aynı zamanda, kendisi de toplumsal olandan etkilenecek toplumsal dokuya uygun bir içerik ve form kazanır (Begoviç, 1994: 274-275). Dinin toplumsal olanla etkileşmesi, onun genel inanç dünyası içerisinde birçok toplumsal farklılıklarının ve zenginliklerinin de ortaya çıkmasını sağlar. Bu durum, göçer Türk Müslümanlığı şeklinde oluşan Alevilik örneğinde veya İslam'ın değişen dönem ve topluma göre zenginleşen din bilgisi, dini mekan ve ritüel zenginlikleriyle anlaşılır kılınabilir. Böylece, bir yandan dine ait medeniyet dünyasının oluşumu gerçekleşirken (Turan, 1994: 70); diğer taraftan din ile toplumsal olanın etkileşimiyle ayrı bir toplumsal özgünlük ortaya çıkmaktadır. Bir inanç, duyuş, düşünüş, davranış ve ritüeller dünyası olan din de, bu toplumsal kimliğin özgünleşerek belirmesinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Dinle etkileşerek kültürel oluşumlarını gerçekleştiren toplumlar aynı zamanda inançlarına ait bir medeniyet dünyasının kurulmasına da katkıda bulunurlar. Bu duruma Müslüman olan Türklerin hayatındaki değişmeye paralel olarak İslam dünyasında yaşanan değişme ve gelişmeler açık bir örneklik teşkil etmektedir. Türklerin İslam'ın yayılmasına, kurumsallaşarak gelişmesine ve birçok kurumsal ve kültürel içerikle birlikte zenginleşmesine yaptığı büyük katkılar bilinmektedir (Ateş, 1994: 106; Kafesoğlu, 1991: 364; Yazıcı, 2004). Burada, iletişim ve ulaşım ağının hemen bütün küreyi saracak bir şekilde genişleyip zenginleşmesinin toplumsal iletişim ve etkileşimi de önceki dönemlere nazaran son derece artırdığı; fakat bu durumun, toplumsal olanın özgün içerikle zenginleşmeye devam ettiği gerçeğini ortadan kaldırmadığı görülmektedir (Gürsoy, 2007: 89-90).

Toplumsal doku ile yoğun bir etkileşim yaşayan din, toplumun sanat, mimari, siyaset, ekonomi, kültür ve boş zaman değerlendirmesine kadar hemen her alanına etki ederek toplumsal kimliğin oluşumunda ve gelişiminde yer almaya devam eder. Ayrıca birer dini ritüel mekanları olan ibadethaneler inananları bir araya toplamanın yanı sıra bir birliktelik bilinci ve toplumsal yakınlaşma sağlayarak toplumsal kimliğin muhafazasında önemli bir rol üstlenir. Aynı şekilde din görevlileri de; dini öğreti, bilgi ve pratikleri din mensuplarına aktarırken birçok toplumsal duyuş ve değeri bireylere aktararak ulusal kimliğin sürekli kılınmasında önemli fonksiyonlar üstlenmiş olurlar (2).

Din, toplumsal kültür içerisinde yer bulan dini ritüel ve törenlerin etkisiyle de ulusal kimliğin muhafazasında önemli işlevler gerçekleştirir. Sovyet döneminde yoğun olarak uygulanan kimliklerden arındırma ve eritme politikaları karşısında; dini bayramlar, evlilik, doğum veya cenaze merasimleri, kabir ziyaretleri ve birçok vesile ile yapılan dualar gibi daha pek çok kültür içerisine yerleşmiş ve milli-dini toplumsal alışkanlık haline gelmiş dini unsurun Orta Asya

Türk toplumlarının milli kimliğinin korunmasında yerine getirdiği misyon bilinmektedir (Monteil, 1992: 200; D'encausse, 1992: 76-77).

Milli içerikli bilgilerin dini söyleyiş ve telkinlerde kullanılması yoluyla da toplumsal birikimlerin ve ulusal bilincin kuşaklara aktarılması sağlanır. Bu çerçevede, birçok önemli tarihi olay veya önder şahsiyet dini-millî bir unsur olarak dini anlatımda yerini alır. Tarihi bir diyaloga sahip olan din-millet hayatında dini birçok unsurun milli gelenek ve göreneklere nakşolunmasıyla dini-millî bir özgünlük ortaya çıkar ki, bu durum dini propagandada milli motiflerin kullanılmasına yol açar. Ayrıca, dini inancın baskıya maruz kaldığı dönemlerde birçok dini değer milli geleneklerde yaşıyor olması dini faaliyetlere tarihsel bir bağlılık kazandırır. Burada dini olanla toplumsal olan özdeşleştirilerek sunulur. Yine burada da din, ulusal bilinç ve kimliğin canlı tutulmasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Wach, 1995: 208; D'encausse, 1992: 52-53).

Din ile milli oluşumların iç içe geçtiği ve ulusal kimliğin dinin belirleniminde olduğu durumlarda dini ve milli unsurlar aynı şeyi ifade eder (Wach, 1995: 131). Yahudilik ile İsrail oğulları arasında yaşanan dini ve milli kimliğin birlikteliği/iç içeliği bu durumun tipik örneklerinden biridir. Günümüzde milli bir din haline gelmiş olan Yahudilik, İsrail toplumunun hemen bütün duygu, düşünce ve yaşam alanına nüfuz ederek toplumun şekillenmesinde kendisine derin tesir sahaları bulmuştur (Mensching, 1994: 34; Wach, 1995: 32). Böylece din, toplumsal/ulusal kimliğin oluşumunda çok önemli bir yere ve işleve sahip olabilmektedir. Din ile toplum arasında görülen bu güçlü geçişkenlik hali kutsal bir birliktelik karakterine bürünerek (Mensching, 1994: 31), tarihin çeşitli dönemlerinde savaş, sürgün gibi nedenlerle dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudilerin asırlar süren fasilalardan sonra "Arz-ı Mev'ud" denilen ve İsrail oğullarına Tanrı tarafından vaad edildiği düşünülen kutsal topraklarda İsrail Devleti çatısı altında toplanmalarında oldukça yapıcı bir rol oynamıştır. Böylece toplumsal kimliği belirleyen milli din; aynı zamanda, dağılma dönemlerinde ulusal benlik ve bilincin canlı kalmasını ve inananların büyük ideal etrafında bütünleşmelerini sağlamıştır.

Dini öğretisi ve algılar; toplumların nüfus ve çoğalma algılarına, insan ilişkilerine, eğitim tutumlarından hukuksal yapılarına kadar toplumun daha birçok alanına etki edebilir (Öztürk, 1994: 106). Örneğin; İslam'ın, nüfus artışına karşı görece pozitif bir tutum ortaya koyması ile hemen bütün İslam ülkelerindeki yüksek nüfus artışı arasında bir paralellik görülebilmektedir. Elbette burada, İslam dünyasında gözlemlenen nüfus artış hızında eğitim ve ekonomik faktörler başta olmak üzere daha birçok unsurun etkili olduğunu belirtmek gerekir. Yine, daha seküler bir karaktere sahip olan Protestan bölgelere nazaran Katolik bölgelerde daha yüksek bir nüfus artışının olması (Tümertekin, 1984: 102-105) da dinin toplumsal algılar üzerindeki etkisine bir başka örnek olabilir. Bu ilişki, toplumdan topluma yoğunluk ve içerik farkı gösterse de, din-toplum ilişkisinin daha birçok başka alanlarda da var olması durumunu değiştirmez. Böylece din, bu tür

ilişki tarzlarıyla da toplumsal yaşamı etkileyerek ulusal kimliğin ve yapının şekillenmesine etki etmiş olur.

Din-toplum ilişkilerinin yoğunluğu ve dinin toplumsal kimliğin oluşumunda ve muhafazasında oynadığı etkin role rağmen, dinin zaman zaman ulusal kimlikte bilinç çözümlerine de yol açabileceğini belirtmek gerekir. Evrensel dinler, özellikle toplumsal dinamizmin kaybolduğu dönemlerde, kimlik ve bilinci yıkıcı/çözücü bir unsur olarak ortaya çıkabilir. Tarihte birçok milletin dinsel etkilerin de yardımıyla kimlik kaybına uğrayarak tarih sahnesinden silindiği ya da yapı ve form değiştirerek varlığını sürdürdüğü bilinmektedir ki, Bulgar, Peçenek ve Kuman Türklerinin Hristiyanlaşarak Slavlaşması bu duruma tipik örneklik oluşturabilecek niteliktedir (Komisyon, 1985: 92-93).

Notlar

- (*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: sahingursoy@yahoo.com
- (**) Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: ihsancapcioglu@yahoo.com
- (1) Modern toplumların seküler dokusu içerisinde din-birey ve toplum ilişkileriyle ilgili açıklayıcı bir çalışma için bkz. Zuckerman, 2005: 223-229.
- (2) Din-kimlik ilişkisi ile dini mekan ve din görevlilerinin milli kimliğin korunmasında oynadığı role ilişkin olarak bkz. Tosun, 1993.

Kaynaklar

- Ateş, T., *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*, Ankara, 1994.
- Begoviç, İ., *Doğu ile Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul, 1994.
- D'encausse, H. C., *Sovyetlerde Müslümanlar*, çev. Adnan Tekşen, İstanbul, 1992.
- Demir, Ö. ve M. Acar, 'Millet' maddesi, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- Eliade, M., *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, Ankara, 1990.
- Gökarp, Z., *Türkleşmek İslamlaşmak Muassırlaşmak*, İstanbul, 1976.
- Günay, Ü., *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1986.
- Güngör, Ö., *Araf'taki Kimlik: Alevilik/Bektaşilik*, Ankara, 2007.
- Gürsoy, Ş., "Küreselleşme Ulus-Devlet ve Din", Ş. Gürsoy ve İ. Çapcıoğlu (eds.), *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*, Ankara, 2007.
- Haldun, İ., *Mukaddime*, çev. Kadiri Ugan, İstanbul, 1990, C. 1.
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1991.
- Komisyon, *Milli Kültür*, Ankara, 1984.
- Komisyon, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara, 1985.
- Kongar, E., *Toplumsal Değişme Kuramları*, İstanbul, 1995.
- Mensching, G., *Dini Sosyoloji*, çev. Mehmet Aydın, Konya, 1994.
- Monteil, V., *Sovyet Müslümanları*, çev. Mete Çamdereli, İstanbul, 1992.
- Öztürk, O., *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973.
- Sezen, Y., *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul, 1993.
- Smith, A. D., *Milli Kimlik*, Çev. B. S. Şener, İstanbul, 1994.
- Toktamış A., *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*, Ankara, 1994.
- Tosun, C., *Din ve Kimlik*, Ankara, 1993.
- Turan, O., *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul, 1994, C. 1.
- Tümertekin, E., *Beşeri Coğrafya*, İstanbul, 1984.
- Wach, J., *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul, 1995.

Weber, M., *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Ankara, 1997.

Yazıcı, N., *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 2004.

Zuckerman, P., "Sekülerleşme: Avrupa: Evet, Amerika: Hayır. Sekülerleşme Neden Avrupa'da Ortaya Çıktı da Amerika Birleşik Devletlerinde Ortaya Çıkmadı? Teoriler ve Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme", çev. Şahin Gürsoy, *AÜİFD*, C. 46/1 (2005): 223-229.